

Dr. Fodor László

A fővárosi ipar fejlesztése a beruházások tükrében

A budapesti agglomeráció ipari fejlődésében kiemelt jelentőségű a beruházási tevékenység. Beruházási politikánk ágazati és területi arányai népgazdasági — ezen belül területfejlesztési — céljainkat tükrözik. Az arányos fejlesztés, az összhang megteremtése nem könnyű.

Különösen jól érzékelhetők e nehézségek a budapesti agglomeráció iparában, ahol erőteljesen beszűkültek az extenzív fejlődés feltételei. A munkaerőpiac feszültségei Budapesten éleződtek ki a legjobban. Ezért leg-sürgetőbben a budapesti ipar intenzív fejlesztésének igénye vetődött fel. Az intenzív fejlesztés viszont költségesebb. Ebben a helyzetben az ipari beruházásokat erőteljesebben a fővárosra kellett volna koncentrálni.

Ipari beruházások és a főváros ipara

Ennek azonban éppen a fordítottja történt. A IV. ötéves terv időszaka az első olyan középtávú periódus volt, amikor a budapesti ipar fejlesztésére az ipari beruházásoknak kevesebb mint 20 százaléka (19,7 százalék) jutott. A fővárosi ipar részesedése az összes ipari beruházásokból minden korábbi tervidőszakban meghaladta a 20 százalékot.

Olyan ellentmondás ez, amelynek közvetlen és közvetett hatása a budapesti iparban ma is nyomasztóan érzékelhető, és a feszültségek várhatóan tovább éleződnek. Ez egyrészt összefügg beruházási politikánk strukturális feszültségeivel, másrészt a vidéki ipar intenzív fejlesztéséből fakadó, ugrásszerűen megemelkedő beruházási szükségletekkel. Az energetikai beruházások kötik le ipari beruházásainknak mintegy 40 százalékát; márpedig ezek elsősorban vidéken valósulnak meg. Budapestre az elkövetkező időszakra nem terveznek nagyobb energetikai beruházást. Következésképpen az alapvetően feldolgozóipari struktúrájú budapesti gazdaság fejlesztésére a korábbiaknál aránylag kevesebb beruházási erőforrás koncentrálható. Az egyedi nagyberuházások, amelyeknek keretében új termelő létesítmények

épülnek, szintén a vidéki ipar fejlődését, bővülését szolgálják.

Amennyiben ez a beruházási politika — ezen belül a beruházási szerkezet — több középtávú tervidőszakra jellemző marad, számolnunk kell azzal, hogy a budapesti ipar fejlesztésére fordítható beruházási források tartósan elmaradnak az igények mögött. Akkor pedig Budapesten még az alapvető iparpolitikai célkitűzések sem valósulhatnak meg, s olyan tendenciák alakulhatnak ki, amelyek iparpolitikai szempontból sem kívánatosak.

A többi között jelentős mértékben fokozódhat a törekvés az intenzív munkát igénylő ágak vidékre telepítésére. Lelassul a budapesti iparban lekötött eszközök korszerűsítésének folyamata. Csökken a budapesti ipari termelés növekedési üteme. A korszerűtlen technikai bázison nem biztosítható a termelékenység emelése a tervezett mértékben. Lelassulnak a szerkezeti változások; a progresszív ágak gyorsabb ütemű fejlesztéséhez szükséges erőforrások hiányában a budapesti iparon belül továbbra is az ún. nem dinamikus, hagyományos ágak maradnak túlsúlyban. Az ágazatközi kapcsolatok átrendeződésének folyamata is elmarad a kívánatos mértéktől. Ha a termelési szerkezet indokolt mértékű átalakítását nem tudjuk meggyorsítani, akkor a munkaerőpiac feszültségei sem oldhatók fel, hiszen a strukturális változások lelassulása az ágazatok közötti munkaerőáramlást is fékezheti.

A vidéki iparfejlesztésben a beruházási politika konzekvenciái szintén nehézségeket okozhatnak. A nagyvolumenű energetikai fejlesztés az ország bizonyos körzeteiben súlyos feszültségeket idézhet elő. Azokban a körzetekben ugyanis, ahol a legnagyobb az energetikai fejlesztés, viszonylag alacsony színvonalú az ipari fogadóképesség és az ún. beruházási felvevőképesség. A beruházások időszakában az építőipari kivitelezési kapacitás lesz elégtelen, az üzemeltetés időszakában pedig az infrastrukturális háttér és a munkaerőhelyzet okozhat feszültségeket.

A jelenlegi tervidőszakban néhány körzet-

re igen erőteljes beruházási tevékenység koncentrálódik, és az ipar területi szerkezetében mélyreható változásokra kell számítanunk. A várható ipari szerkezeti változások e beruházási tevékenység eredményeként vidéken sem a dinamikus ágak fejlesztésére fognak irányulni, hanem elsősorban az energetikai fejlesztésre és az alapanyagellátásra. Az egyedi nagyberuházások területi elhelyezkedése általában olyan, hogy azok — néhány kivételtől eltekintve — az iparilag fejlettebb területekre koncentrálódnak, így e területek súlya, legalábbis a lekötött eszközök tekintetében, nem csökken számottevően. Ha területfejlesztési szempontból ezt a tendenciát mérsékelni kívánják, szükségszerűen kiéleződnek az ellentmondások a területfejlesztés és a beruházási politika céljai között. Erre fel kell készülni, mert különben az amúgy is szűkös beruházási erőforrások szétaprózódnak, s akkor a beruházások hatékonysága sem javítható a tervezett mértékben.

Az előbbieken már érintettünk a budapesti agglomerációval kapcsolatos néhány feszültséget. Területfejlesztési politikánkat egészen a IV. ötéves terv időszakáig teljesen egyértelmű Budapest-ellenesség jellemezte. Ez abban nyilvánult meg, hogy Budapest növekedését, fejlődését általában korlátozni kívánták, hogy a vidéki területeket minél gyorsabb ütemben fejleszthessék. Ez a szemlélet azon az elven nyugodott, hogy a magyar gazdaság Budapest-centrikussága egészségtelen mértékű; kívánatos arányosabb területi szerkezet kialakítása, nem utolsósorban a budapesti túlszűfoltosság csökkentése érdekében. Ennek az elvnek az érvényesítése mind a termelő jellegű, mind az infrastrukturális fejlesztések terén megfigyelhető volt. A budapesti termelő szféra állandóan csökkenő részaránya az összes ilyen célú fejlesztésekből tartós tendenciává vált az elmúlt 20 évben. Mélypontjára a IV. ötéves tervidőszakban zuhant.

Az infrastrukturális fejlesztéseket illetően sajátos helyzet állt elő. A III. ötéves terv végére — annak ellenére, hogy az e téren támadt feszültségek a legnagyobb mértékben Budapesten éleződtek ki — az infrastruktú-

BUDAPEST

1977

12

rális fejlesztéseket szolgáló beruházások mértéke itt tartósan alacsony maradt; és még ezt az alacsony szintet sem sikerült stabilizálni.

A IV. ötéves tervidőszak volt az első olyan középtávú periódus, amikor a budapesti infrastrukturális fejlesztések meggyorsultak, és a feszültségek éleződésének üteme is mérés-klődött.

A Budapest-centrikusságot támadó magartartás iparpolitikai szempontból is kedvezőtlen következményekkel járt. A főváros ipari szerkezete alapvetően feldolgozó jellegű, tehát a termelő szférán belül itt figyelhető meg a legrugalmasabb elemek túlsúlya. Következésképpen a magyar ipar struktúrájának átalakítása nem képzelhető el a budapesti ipar szerkezetének mélyreható megváltoztatása nélkül. Ennek ellenére a különböző korlátozó intézkedések, a felhalmozási lehetőségeknek és a termelési tényezőknek fokozatos beszükülése nagyban lelassították a budapesti ipar fejlődését.

Területfejlesztési politikánk hiányosságai

Sokkal több gondot fordítottunk a budapesti ipar decentralizálására, mint a budapesti ipar fejlesztésére. Ennek következtében az ország iparának 30 százalékát magában foglaló ipari koncentráció fejlődésének lelassulása törvényszerű folyamatnak tekinthető. Olyan fajta területfejlesztési politikát azonban, amely az ország iparának $\frac{1}{3}$ -át visszafogott fejlődésre kárhóztatta, semmiképpen sem lehet egyeztetni alapvető iparpolitikai célkitűzésekkel. (Más kérdés, hogy a III. és a IV. ötéves terv általános ipari növekedési előirányzatai mennyiben voltak összhangban a magyar ipar reális lehetőségeivel — megtárgyalása azonban túlmegy e tanulmány keretein.)

A Budapesttel szemben életbe léptetett korlátozó intézkedések hatása már előre felmérhető volt. E sorok szerzője pl. 1965-ben és 1966-ban végzett elemzéseiben arra a következtetésre jutott, hogy a korlátozó intézkedések fenntartása nemcsak a budapesti ipar fejlődésére lesz hátrányos, hanem gátolni fogja az egész ország gazdasági növekedését. Az akkor már kifejtett megállapítások figyelmen kívül maradtak. Az akkor feltárt feszültségek azonban még inkább kiéleződtek azóta, és a magyar ipar fejlődésének szükségszerű lelassulásához, az ipari tevékenység hatékonyságának kedvezőtlen alakulásához vezettek.

A budapesti gazdasággal szemben fogantatott korlátozó intézkedések következtében a budapesti agglomeráció ipari kapacitásainak kihasználtsági foka a legalacsonyabb lett, annak ellenére, hogy a legkorszerűbb berendezések jelentős hányada éppen a budapesti iparban található. A budapesti iparban a legalacsonyabb a műszakszám, így az állóeszközök extenzív kihasználása is messze elmarad a kívánatos mértéktől. A kiéleződött munkaerőhiány következtében szűk keresztmetszetek alakultak ki, amelyek a rendkívül intenzív ágazatközi kapcsolatok nyomán tolvagyúrózó hatásukkal átfogó, a vertikumokban állandósuló zavarokat okoznak. Ennek következtében lelassult a termelékenység nö-

vekedési üteme is, holott az 1 produktív munkaóra jutó termelési érték még mindig Budapesten a legmagasabb.

A Budapesten megtermelt nemzeti jövedelem biztosította részben a vidéki ipar telepítéséhez szükséges forrásokat, így a vidéki ipartelepítés egy része a budapesti ipar fejlődése elől vonta el a fejlesztési forrásokat. Ez elsősorban azoknál a vállalatoknál volt megfigyelhető, amelyek vidéki ipartelepítést hajtottak végre; a vidéken létesíteni kívánt gyáregység beruházási szükségleteit a budapesti telephelyeken termelték meg. Következésképpen a budapesti ipar még saját forrásaiból sem tudta a dinamikus szintet tartani; az állóeszköz-állomány is sokkal gyorsabban avult a megengedettnél. Ezen belül egyre nőtt a leírt, mind életkorukat, mind erkölcsi értéküket tekintve elhasználódott gépek aránya. Pótlásukhoz hiányoztak a források. Így a budapesti ipar állóeszköz-állományát rendkívül ellentmondásos kép jellemzi: egy üzemen belül megtalálható a legkorszerűbb technika és a nagytömegű, teljesen elavult gépállomány. Ez az ellentmondás az üzemekben belül is kiélezte a vertikális feszültségeket, és a technológiai folyamatokban olyan nehézségek keletkeztek, amelyek lehetetlenné tették a még korszerűnek tekinthető kapacitások megfelelő mértékű kihasználását is.

Tulajdonképpen a budapesti ipar volt az első ipari koncentráció az országban, amely — 1964 óta — foglalkoztatottainak számát gyors ütemben csökkentette; és még ezt is meghaladta a munkások számának csökkenési üteme. S oly időszakban, amikor technikai szempontból a budapesti ipar még távolról sem volt olyan színvonalon, hogy ilyen mértékű munkaerő-kibocsátást nagyobb megrázkódtatások nélkül el tudjon viselni. A keletkezett feszültségek a központi szerveket is arra készítették, hogy a budapesti agglomeráció iparával kapcsolatosan átfogó koncepciót dolgozzanak ki, a selektív-intenzív jellegű fejlesztés megalapozása érdekében. Az Országos Tervhivatal irányításával készült számítások szerint pl. egy viszonylag erőteljes szelekciót végrehajtó területfejlesztési politika megvalósításának beruházási szükségletei az V. ötéves tervidőszakban meghaladják a 80 milliárd forintot, a VI. ötéves tervben pedig a 105,5 milliárd forintot.

A budapesti ipar szerkezetét és az V. ötéves tervidőszakra előirányzott beruházási szerkezetet összehasonlítva azt jelentheti ez, hogy a feldolgozó ipar fejlesztésére fordítandó beruházások aránytalanul nagy hányadát kellene e fejlesztési politika szolgálatába állítani. Ebben a beruházási igényben azonban nemcsak a jövőbeni szelektivitás fejlesztési szükségletei testesülnek meg, hanem mindazok a korábban elmaradt fejlesztések, amelyek éppen a vidéki ipartelepítés miatt nem valósulhattak meg Budapesten. Így a feldolgozóiparon belüli strukturális változásoknak nagyobb hányada érinti a budapesti ipart; viszont az ehhez szükséges beruházási források nem állnak rendelkezésre. Olyan mellőzött szükségletek kielégítését kell ugyanis megoldani, amelyek a korábbi, helytelenül értelmezett területfejlesztési politika következtében halmozódtak fel.

A budapesti ipar jelenlegi problémái tehát

nagyrészt visszavezethetők területfejlesztési politikánk hiányosságaira. Mai gondjaink szemléletesen tükrözik a területfejlesztés és az iparpolitika közötti összhang hiányát.

Amit a budapesti ipari koncentrációról elmondottunk, ma már gyakorlatilag valamennyi nagyobb ipari koncentrációra érvényes. A területfejlesztési politika tudniillik legnagyobb ipari koncentrációinkat fosztotta meg azoktól a forrásoktól, amelyek nélkülözhetetlenek a megfelelő ütemű ipari növekedéshez.

Az agglomerációban támadt feszültségek

A népesedéspolitika és a területi munkaerőpolitika megvalósítására irányuló intézkedések a budapesti agglomerációban olyan tendenciák kialakulását erősítették, amelyek ellentétesek minden népgazdasági érdekekkel. A budapesti letelepedési korlátozások önmagukban természetesen nem voltak elegendők ahhoz, hogy a budapesti gazdaság növekvő munkaerőigényét csökkentsék. Ez csak felszíni megoldás volt; a mélyebb okok elemzése pedig elmaradt. A letelepedést korlátozó intézkedésektől semmit sem változott az ipar és a tercier szektor munkaerőigénye, sőt tovább emelkedett. És mivel a bevándorolni kívánó népesség nem tudott a fővárosban letelepedni, a főváros körül elhelyezkedő településekben ugrásszerűen növekedett a népesség száma.

A demográfiai adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a Budapestet körülvevő 40—50 település által alkotott zóna az ország leggyorsabban gyarapodó övezetévé vált. Voltak időszakok, amikor ebben az övezetben a népességszám emelkedése meghaladta az ország teljes népszaporulatát. Társadalmi, politikai szempontból tehát olyan feszültség keletkezett, amit éppen a területfejlesztési politika kívánt elkerülni. Ugyanis ezek a Budapest-környéki települések nem készültek fel ilyen tömegű népesség fogadására. Következésképpen ezekben a falvakban a lakásviszonyok, az egészségügyi ellátottság, a különböző szolgáltatások mértéke és színvonala messze elmaradt az igények mögött; az ellátottsági viszonyok és mutatók itt lényegesen rosszabbakká váltak, mint pl. az elmaradott Szabolcs megyében.

Miután a népesség számának ez a növekedése teljesen váratlanul ért mindenkit — holott ezt előre látni lehetett volna —, a budapesti agglomerációba tartozó területek ellátottsági viszonyai tartósan leromlottak, s még ma is a legrosszabbak az országban. Világos, hogy a Budapest környéki településeken élők mindazon igényeiket, amelyeket a lakóhelyükön nem tudnak kielégíteni, a fővárosi intézmények szolgáltatásait igénybe véve elégítik ki. A főváros infrastrukturális hálózata ezt a pótlólagos terhet alaposan megcsinálja.

A Budapest környéki népesség felhalmozódás tehát egy nem kellően átgondolt intézkedés-sorozat eredménye. Ez a felhalmozódás ma már számos, csak nagyon hosszú távon megoldható feladat forrásává vált, és ugrásszerűen megemelte a budapesti agglomeráció fejlesztésének beruházási igényeit.